

Karaktärisering och kulturhistorisk värdering

Aneboda kyrka

Aneboda socken i Växjö kommun
Kronobergs län

Smålands museum
Thomas Lissing
2007

Inledning

Bakgrund och syfte

I samband med upprättandet av vård- och underhållsplaner för kyrkor i Växjö stift har Smålands museum på uppdrag av BSV Arkitekter AB i Värnamo genomfört en karaktärisering och kulturhistorisk värdering av Aneboda kyrka under vintern 2006/2007. De kyrkor som berörs är de som tillhör Svenska kyrkan och omfattas av kulturminneslagen, dvs. kyrkobyggnader som är tillkomna före utgången av år 1939 och ytterligare några som skyddas genom särskilt beslut av Riksantikvarieämbetet. Arbetet bekostas av medel från den kyrkoantikvariska ersättningen. Karaktäriseringen och den kulturhistoriska värderingen syftar till att användas som underlag för vård- och underhållsplanen.

Nedanstående material består av en historik över kyrkobyggnaden, en beskrivning av exteriör och interiör samt en kulturhistorisk bedömning. Arbetet har varit uppdelat i en fältdel med inventering samt arkivgenomgång. De aktuella arkiv som gått igenom har främst varit läns museets topografiska arkiv och Antikvarisk- topografiska arkivet, Riksantikvarieämbetet i Stockholm. Uppgifter har vidare hämtats från aktuell litteratur, däribland hembygds litteratur. De redovisade arkivuppgifterna utgör en sammanfattning av genomgångna arkiv och ska inte ses som en komplett beskrivning av kyrkobyggnadens historia.

Kulturhistorisk bedömning

En kulturhistorisk bedömning är aldrig definitiv utan kontinuerligt föremål för omvärderingar. Bedömningen utgår från såväl den enskilda kyrkobyggnadens värden som kyrkomiljön i sin helhet, men också värden i förhållande till andra kyrkobyggnader i stiftet och övriga landet. Inför varje planerad förändring skall tillstånd inhämtas från länsstyrelsen och varje ärende behandlas där från fall till fall. Den kulturhistoriska bedömningen utgör underlag för beslut om vilka åtgärder som kan vara berättigade till kyrkoantikvarisk ersättning.

Aneboda kyrka

Kortfattad historik

Den gamla kyrkan sägs ha varit byggd som kapell år 1346. Den revs 1899, samma år som den nya togs i bruk, och såldes på auktion för 725 kronor till en missionsförening i Vislanda. Aneboda nya kyrka uppfördes 1896-99 i en nationalromantisk stil med drag av medeltida träkyrkoarkitektur, ritad av Kungliga Byggnadsstyrelsens chef Fredrik Lilljekvist. Den rymde då femhundra personer och invigdes av biskop N J O H Lindström den 26 november 1899.

Exteriör

Aneboda kyrka ligger vackert belägen vid sjön stråkens strand. Den är uppförd av trä och består av ett rektangulärt långhus med utbyggda sidoportar, korabsid och ett högt torn. Kyrkan är orienterad tvärt emot de flesta, med tornet i öster och koret i väster.

Tornet är mycket smalt och relativt högt, med ett spetsigt torntak. Det är utifrån sett indelat i tre plan, där det nedersta är något bredare. Övergången till nästa smalare plan sker med en svag indragning av fasaden strax över vapenhusets våning. En utkragande gesims i trä markerar i höjd med långhusets taknock gränsen mellan tornets andra och tredje plan. Huvudingången till kyrkan sker genom tornets östport som består av två moderna ekdörrar. En trappa om fyra steg i släthuggen granit, försedd med räcken i svartmålat järn, leder upp till dem. Ovanför entrén sitter ett högre verandaliknande sadeltak och under detta en lykta i plåt och glas. Vapenhuset har på den norra och södra sidan ett litet rektangulärt fönster i liggande format.

Det andra planet utgör egentligen två våningsplan på insidan. Därför har det både på öst-, norr- och sydsidan två fönster över varandra. Dessa är mycket små och av stående rektangulärt format.

På det översta planet, mellan tornets gesims och takfot, sitter ljudöppningarna. Åt varje väderstreck sitter dubbla rektangulära luckor som målats i grönt. Egentlig gesims vid takfoten saknas.

Torntaket är mycket högt och spetsigt och kröns av ett hjulkors.

Långhuset är rektangulärt till formen och präglas i utformningen av sitt högresta tak, samt de spetsiga sadeltaken över sidoportarnas utbyggnader. Det är också förhållandevis symmetriskt. Byggnadskroppen har fyra stora rektangulära fönster på var långsida. De är grupperade två och två och mellan dem sitter sidoportarna. Dessa är ordentligt utbyggda vinkelrätt från långhusets sidor och försedda med spetsiga högresta sadeltak. Porten består av dubbla ekdörrar av modern typ. På den södra sidan leder en trappa om tre steg i släthuggen granit upp till dörrarna och på den norra en ramp av cementplattor. Över båda ingångar sitter ett litet och lågt rektangulärt fönster och vid den norra även en lykta i plåt och gulfärgat glas. På den västra gaveln, precis under taknocken, sitter ett litet rektangulärt fönster.

Korutbyggnaden är något lägre och smalare än långhusets gavel, samt mycket grund. Till formen är den smalt rektangulär. På dess västra sida finns i bottenvåningen ett liggande rektangulärt fönster och strax ovanför det ett högt fönster i spetsbågeform.

På den södra kortsidan finns sakristians ytterdörr av ek i modern utformning. En trappa i betong med tre steg i slätthuggen granit leder upp till den. Trappan är försedd med räcken i svart smidesjärn och över dörren sitter en liten lykta av frostat glas i blyspröjs och plåt.

Tornets, sakristians, långhusets och sidoportarnas tak är utförda av kopparplåt med fotrännor.

Hela kyrkans fasad är klädd med tjärat spån. Knutbrädorna är också tjärade, liksom de stående regler som delar in ytterväggarna i regelbundna sektioner.

Byggnaden står på en utkragande sockel av grovhuggna stenblock. Denna har små gallerförsedda ventilöppningar och avtäcks med en smal kopparplåt.

Samtliga fönster har småspröjsade ytterbågar i trä, vilka målats i grön färg.

Exteriöra förändringar

Kyrkans underhåll var länge eftersatt, tills en större restaurering verkställdes 1953 under ledning av arkitekt Bent Jörgen Jörgensen, Växjö. Då revs den rödmålade panelen på väggarna ner och kyrkan kläddes med impregnerade furuspån. Alla ytterdörrar byttes också mot moderna ekdörrar.

1977 lades kopparplåt på långhusets tak. Tidigare var det täckt med galvaniserad plåt. Tornet hade då redan förut blivit omtäckt.

Interiör

Vapenhuset är rymligt och ljust. Med sitt låga tak och sina små fönster har det dock proportioner som påminner mer om ett bostadsrum än ett kyrkligt rum.

Golvet består av ljust lackade brädor och innerväggarna är klädda med smala stående skivor som målats i en svagt gul nyans. Innertaket är klätt med kvadratiska vita fiberplattor.

Trappan i det sydvästra hörnet samt ytterporten är utförda i ek. Dörren in mot kyrkorummet är målade i ekimitation i samma nyans. Vid den södra väggen står en stor järnklädd kista samt en medeltida dopfuntscuppa i sten. I taket hänger en mindre mässingskrona och på den norra väggen sitter två mässingslampetter.

Vindfång saknas. Innanför kyrkorummets dörrar begränsas det öppna utrymmet av läktarens inbyggnader. Direkt till höger går en trappa upp till läktaren, klädd med blå heltäckningsmatta. Efter den följer ett större kapprum, med dörrar till pentry, städutrymme och toalett.

På den södra sidan leder ett par ekmålade dörrar med katedralglas i översta spegeln till ett relativt stort samlingsrum. Utanför dörren står en ljusbärare i svart smidesjärn.

Golven består i dessa utrymmen av ljust lackade brädor och taken är klädda med vita kvadratiska träfiberplattor. På väggarna sitter vävtapet i en bruten vit färg. Socklar och foder är målade i ekimitation. De läktarpelare som byggts in men lämnats synliga är målade i vitt. I taket sitter moderna glasarmaturer, samt i samlingsalen dito av mässing och glas.

Det treskeppiga kyrkorummet öppnar sig efter inbyggnaderna, vid läktarens framkant, och sträcker sig fram till den plana korväggen och dess skrank. Rummet är inte särskilt stort men upplevs som mycket ljust och luftigt tack vare de stora fönstren och det högresta innertakets rymd, samt bänkarnas glesa placering.. Kyrkorummet får sin speciella karaktär nästan

uteslutande av sidoskeppens pelargångar och dess anslutningar till den synliga takstolskonstruktionen.

Golvet i hela kyrkorummet består av ljust lackade brädor och i taket sitter både i mittskeppets högresta del och i sidoskeppens lägre plana delar skivor som målats i ljusblått. Väggarna är klädda med väv som målats i en svagt gulvit färg. Fönstrens bågar och foder är vitmålade. Pelare och takstolar är utförda i målade ekimitation.

Sidoskeppen är mycket smala och utgörs av kyrkorummets sidogångar. De avdelas från mittskeppet med totalt tolv smala pelare, varav de två bakersta döljs av läktarinbyggnaderna. I mittskeppet står de fasta och på båda sidor öppna bänkarna, ordnade i två kvarter kring mittgången. De är laserade i en ljust blågrå nyans med inslag av förgyllning i gavelstyckenas frästa dekor. På sitsarna ligger dynor i ljusblått tyg.

Över bänkarna hänger två stora mässingskronor. På väggarna sitter sammanlagt sex mässingslampetter, samt ytterligare fyra små på pelarna.

Sidogångarnas dörrar och foder är målade i ekimitation. Den norra porten omges av en madonna och en helgonbild, och den södra omges av två mindre helgonbilder.

I vindfången till sidoportarna är golven lagda med ljusgrå linoleummatta och väggarna klädda med gulmålade masonitskivor. Taken är ljusblå och försedda med moderna glasarmaturer. På båda sidor finns extra förvaringsutrymmen bakom smala vitmålade spegeldörrar inne i vindfången.

Koret ligger ett trappsteg över kyrkorummet och har även det golv av ljust lackade brädor. En ramp finns i den norra sidogången.

Korets tydligaste blickfång ligger egentligen bortanför korväggen och utgörs av det målade fönstret på kyrkans västra gavel, synligt ovanför altarskranket från kyrkorummet.

En trepassbåge målad i mörkt brunt och guld skiljer koret från dess västliga absid. Den bär texten: ”SÖKEN HERREN MEDAN MAN KAN FINNA HONOM ÅKALLEN HONOM MEDAN HAN ÄR NÄR. ES. 55 6”. Under bågen är skranket utformat som en plan vägg med dekorerad fris av mörkt betsat trä. På denna sitter ett mörkt brunt träkors med trepassformade ändar. Altaret står mot skranket och dess fasad är utformat som en arkad i nyrenässansstil. Färgen är brun, med inslag av blått och guld, och med speglar marmorerade i grått. Den femkantiga altarringen har samma utformning och färgsättning. Dess bord är marmorerat i ljusgrått och knäfallet klätt med blått tyg.

På var sida om skranket finns en liten vitmålade spegeldörr och bredvid denna en psalmmummertavla i nationalromantisk stil. Denna är målade i ekimitation, svart och guld.

Vid korets södra sida står predikstolen. Den är relativt enkelt utformad i en nyrenässansliknande stil med evangeliemålningar i speglarna. Färgsättningen domineras av brunt, svart och guld, medan foten är marmorerad i blått. I koret står även ett svartmålat ståndur, en modern dopfont i trä, ett piano samt en kororgel.

Över koret hänger två mässingskronor och en kristallkrona, samt på pelarna sitter tre mindre mässingslampetter.

I korabsidens övre del, som är synlig från kyrkorummet, är färgsättningen på väggar och tak densamma som i kyrkorummet. Ytskikten består dock av liggande spontad panel.

Båda kordörrarna leder till små genomgångsrum. Innanför dessa ligger sakristian. Golven i rummen är klädda med svart nålfiltsmatta och taken kassetterade med mörkt betsade reglar och däremellan vitmålad vävtapet. Väggarna är klädda med ett vitmålat skivmaterial. Mot den östra väggen finns en fast skåpinredning i blått, med en altarplats i mitten. På den norra sidan finns en klädgarderob och på den södra ett vindfång till sakristians ytterdörr.

Läktaren bärs upp av sammanlagt tio pelare, varav sex stycken är synliga från kyrkorummet. Fasaden är utformad i en enkelt klassicerande stil med raka sektioner. Partiet över mittgången är något utskjutande. Fasaden är målad i mörkt brunt med marmorerade speglar i ljusgrått med förgyllda lister. Överliggaren är målad i ekimitation.

Utrymmet på läktaren är relativt rymligt. Golvet är indelat i tre gradänger och klätt med svart nålfiltsmatta. På den södra sidan står tre öppna bänkar målade i mörkt vinrött med svarta socklar och förgylld dekor. På väggarna sitter fyra mässingslampetter.

Orgelhuset är relativt litet och målat i brunt. Dess fasad är inspirerad av både renässans och gotik, men med en ganska enkel och klassicerande utformning. Förutom brunt finns inslag av blått, lila och guld. Spelbordet är vänt utåt mot kyrkorummet.

I tornrummet är trappan avskild med en lägre inbyggnad med en vitmålad dörr. Rummet i sig är högt och ljust, med klädsel av ljusa fiberplattor på väggar och tak. På golvet ligger en svart nålfiltsmatta. Tre små rektangulära fönster åt söder, öster och norr släpper in dagsljuset. I taket hänger en enkel glaslykta.

I den västra väggen sitter de två vitmålade spgeldörrarna in till orgelläktaren. Mot den norra väggen går en öppen trappa upp till tornvinden.

I rummet förvaras en del äldre inventarier, till exempel en gammal predikstol.

Tornvinden är oinredd, men ljus tack vare tre små fönster med samma utförande och placering som de i tornrummet. En trappa mot den södra väggen leder vidare upp till klocktornet, där kyrkans två klockor hänger.

Interiöra förändringar

Vid restaureringen 1953, under ledning av arkitekt Bent Jörgen Jörgensen, skedde en rejäl omdaning av kyrkorummet. Både väggar och tak kläddes då med släta plattor över panelen, och koröppningen sattes igen. Korfönstret sattes också igen. Väggarna målades vita med mörkbruna pelarrader och mörkröda bänkar. Taket målades blått. Koret utvidgades och nya golv lades i vapenhuset, koret, sakristian och på läktaren. Läktaren sänktes och förlängdes i framkanten, samt försågs med en ny vinkeltrappa.

Kyrkan fick elektrisk belysning och värme. Nya svängbara psalmnummertavlor placerades i koret.

Smålandsposten skrev den 5 nov 1953: ”Färgsättningen, som arkitekt Jörgensen svarat för, har resulterat i ett färgernas samspel, som ingen kan undgå att fångas av. Taket i kyrkorummet, som t. v. försetts med halvhårda plattor, har målats i en dunkelblå färgton.

Väggarna, som beklänts med porösa plattor med beredd väv, äro hållna i en klar vit färgnyans. Mot dessa stora vita ytor kontrasterar de båda pelarraderna och takkonstruktionen, som målats i en brunaktig nyans. Bänkinredningen har fått en cyklamenröd färgton. --- Kyrkans inre har som märkes fått en värdig och stämningsfull prägel, som inger stark känsla av andakt och stilla ro.”

Vid restaureringen 1988 minskades antalet sittplatser från 270 till cirka 160, när nytillverkade bänkar fick ersätta de gamla. Läktarinbyggnader och breddade sidogångar bidrog också till det minskade antalet platser. En varmluftsanläggning installerades. Korväggen öppnades delvis och det gamla korfönstret togs upp igen. Innertaket målades i ljusblått.

Viktigare inventarier

I kyrkan finns en St: Olofsskulptur från 1300-talet samt en senmedeltida Mariabild, båda från Aneboda gamla kyrka.

Kyrkogården

Kyrkogården är relativt öppen och stor. Den ligger naturskönt på östsluttningen ner mot sjön Stråken.

En bred grusgång omgiven av låga häckar leder upp till kyrkan. Vid denna och längs landsvägen i väster löper en krans av äldre lövträd. Kyrkogården omgärdas i den östra delen av en kallmur i natursten, vilken i den västra delen bakom kyrkan övergår i en stödmur. Den bakre delen sträcker sig mycket långt upp och rymmer ett stort ännu outnyttjat område. Inga grusgravar finns kvar. De såddes igen med gräs vid omläggningen 1960. Likaså saknas rygghäckar.

Kulturhistorisk karaktärisering och bedömning

Aneboda kyrka uppfördes av trä i en tydligt nationalromantisk stil. Den varierande stående och liggande panelen på fasaden och den inifrån synliga och dekorativt utförda takkonstruktionen är typiska markörer för denna epok. Kyrkan har dock stilmässigt kommit att förändras kraftigt med senare tids restaureringar.

Den exteriöra omdaning på 1950-talet förvanskade rejält kyrkans utseende. Tidigare var den klädd med rödfärgad panel, omväxlande stående och liggande, inramad av vitmålade lister. Denna form påminde om villaarkitekturen vid tiden strax före sekelskiftet 1900. Efter renoveringen 1953 hade arkitekt Bent Jörgen Jørgensen helt klätt in kyrkan med tjärat spån. En del av det indelande listverket hade lämnats kvar, men också tjärats mörkt brunt. Detta ger byggnaden ett helt annat och mycket tyngre uttryck än innan. Visserligen var spånbeklädnad inte helt ovanligt i den nationalromantiska andan i 1900-talets begynnelse, men då i mer konstfull form. Åtgärden innebar här en förenkling av fasadens dekor och gav exteriören ett grövre och dystrare utseende.

Vid framtida restaurering av fasaden, då merparten av spånen tjänat ut, kan därför möjligheten övervägas att återställa beklädnaden med panel och listverk.

Vad det gäller interiörens färgsättning och materialval finns några saker att peka på. Vid samma restaurering på 1950-talet kläddes väggar och tak i kyrkorummet in med plattor, ovanpå den underliggande panelen. I korabsiden är dock den liggande spontade panelen fortfarande synlig.

Interiören har också målats om både då och på 1980-talet. De vita väggarna, de ljusst målade bänkarna och det ljusst blå innertaket är alla välkända attribut för de nyklassicistiska kyrkorna från 1700-talets andra hälft fram till 1800-talets mitt. Denna färgsättning är dock helt

främmande för en kyrka av Anebodas typ, som istället är uppförd i nationalromantisk stil. Troligtvis var panelen på väggar och tak målade i en eller flera närliggande varma och ljusa toner, som inte kontrasterade så hårt mot de mörkare takstolarna och bänkarna som det vita gör.

Vid en framtida restaurering borde väggar och tak befrias från de påspikade plattorna och den underliggande panelens färglager undersökas. Sidoskeppens pelare och takstolarna är mycket fint målade i ekimitation, och det är möjligt att även bänkarna ursprungligen haft denna färgsättning. En ommålning i varmare nyanser med mörkare bänkar och fönsterbågar skulle återge kyrkorummet den mer dekorativa och ombonade karaktär det en gång haft.

Vid den senare restaureringen byttes bänkarna ut mot nytillverkade och utrymmet under läktaren byggdes in. Bänkarna är dock mycket lika originalen och möjliga att måla i exempelvis ekimitation. Läktarinbyggnaderna utgör tyvärr ett ganska dominerande inslag i kyrkorummet. De bör vid framtida restaureringar anpassas vad gäller beklädnad och färgsättning till övriga innerväggars utseende.

Aneboda kyrka är en av få nationalromantiska kyrkor från sekelskiftet 1900 i Kronobergs län, och den enda av dessa som uppförts i trä. Den har därmed ett visst kulturhistoriskt värde även om den förvanskats både utvändigt och invändigt vid restaureringarna under 1900-talets andra hälft. Detta värde skulle dock öka om interiörens och exteriörens i efterhand ditsatta ytskikt avlägsnades och kyrkan återfick sina rätta färger.

Händelseregister

1899 - Kyrkan tas i bruk

- Den gamla kyrkan rivs och säljs ut
- Orgel av Carl Elfström, Ljungby

1902 - Kyrkan eldhärjas delvis och delar av golvet byts ut

1924 - Ny klocka från Bergholz, Stockholm

1953 - Restaurering under ledning av arkitekt Bent Jörgen Jörgensen

- Rödfärgad panel tas bort och kyrkan kläs med impregnerade furuspån
- Ny stentrappa med järnräcke vid sakristian
- Kyrkan målas i ”en vacker antik gulbrun färg”
- Nya fönster och dörrar sätts in
- Korväggens fönster sätts igen
- Innertaket målas mörkblått
- Trapporna i vapenhuset tas bort
- Ny vinkeltrappa av ek byggs
- Läktaren sänks en meter och förlängs 1,4 meter
- Flera av läktarens bänkar tas bort
- Innerväggarna kläs med porösa plattor
- Innertaket kläs med hårda plattor
- Koret utvidgas och bänkar tas bort i framkanten
- Nya golv läggs i vapenhus, kor, sakristia och på läktaren
- Elektrisk värme och belysning installeras
- Takkronorna elektrifieras och flyttas
- Innerväggarna målas vita
- Takkonstruktion och spant målas mörkt bruna
- Bänkarna målas mörkröda

- Nya svängbara psalmnummertavlor
- 1954 - Dopfunt i trä av Ragnar Hjort
- 1960 - Kyrkogården läggs om
- 1970 - Orgeln restaureras
- 1977 - Nytt tak av kopparplåt läggs på långhuset, sakristian och sidoportalerna
- 1982 - Ny korogel
- 1985 - Kyrkan tjäras utvändigt
- 1986 - Ljusbärare i smidesjärn
- 1988 - Restaurering under ledning av arkitekt Anders Berglund
 - Varmluftsassagregat byggs in i kyrkan
 - Korfönstret tas upp igen
 - Korväggen öppnas delvis
 - Nya ljusblå bänkar sätts in
 - Sidogångarna breddas
 - De fem bakersta bänkraderna tas bort
 - Läktarunderbyggnad görs
 - Ett kors och två psalmnummertavlor placeras åter i koret
 - Nya lampetter sätts upp i kyrkorummet
 - Innertaket målas ljusblått
- 2002 - Exteriör renovering
 - Spånklädseln rengörs och tjärstryks
 - Fönster målas
 - Dörrar oljas

Källförteckning

Följande arkiv och litteratur har nyttjats i samband med vårdplansarbetet:

Antikvarisk- topografiska arkivet, Riksantikvarieämbetet i Stockholm.
Handlingar från Kungl. Byggnadsstyrelsen är inkluderade

Klipparkivet vid Smålands museum: Aneboda kyrka

Topografiska arkivet vid Smålands museum: Växjö kommun, Byggärenden, Aneboda kyrka

Vassi Heidi, red, *Kyrkobyggnader i Kronobergs län*, 1998